

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК МОДЕЛЬ СЛАБКОЇ (ПОВЕРХНЕВОЇ) ВЗАЄМОДІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА КОМУНІТАРИЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

СЛЮСАРЧУК Христина Тарасівна - здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

В статті досліджується мультикультуралізм як філософсько-правове течення, виникле внаслідок слабкого (поверхневого) взаємодія між лібералізмом та комунітаризмом. Предложено визначення мультикультуралізму як філософсько-правового течення та виділені його ознаки.

Ключові слова: лібералізм, комунітаризм, мультикультуралізм, індивідуалізм, колективізм, свобода, права людини, обов'язки людини.

Постановка проблеми

Аналіз ліберальної та комунітаристської філософсько-правових течій дає можливість зробити висновок про їхню внутрішню неоднорідність. В межах кожної з течій можна виділили «крайні» підходи, які здавалося б заперечують можливість єдності комунітаризму і лібералізму (тобто проявляються як опозиції). Як бінарна опозиційність у лібералізму та комунітаризмі проявляються себе наступні концепти: «індивідуалізм/колективізм», «індивідуальне благо/загальне благо», «негативна свобода /позитивна свобода», «права людини/обов'язки людини», «раціональність/іраціональність», «мораль/право».

Поряд з тим, розгляд лібералізму та комунітаризму через бінарну опозиційність передбачає і пошук посередництва між крайніми членами опозиції. Тому, проаналізувавши наукову літературу можна виявити декілька напрямків, які мають багато спільних рис і фактично дають можливість виділити спільне між лібералізмом та комуні-

таризмом. Перш за все слід зосередити увагу на мультикультуралізмі, оскільки лише прихильники даної течії позиціонують її як синтез лібералізму та комунітаризму. Відповідно, у даній статті ми ставимо перед собою завдання визначити чи ця взаємодія у мультикультуралізмі була всепроникаючою і чи можна «мультикультуралізм» назвати «золотою серединою» лібералізму та комунітаризму.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми

Мультикультуралізм розглядали такі науковці: А.С. Бандурка, С.О. Бондарук, Д.О. Волк, Т.П. Волкова, А.В. Гордієнко, С.В. Дрожжина, А.Ф. Колодій, І.Г. Корогодов, Т.М. Кулікова, М.Н. Мухамеджанова, С.И. Некрасов, В.А. Тишков, М.В. Толстонова, К.А. Яценко тощо.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження типу взаємодії між лібералізмом та комунітаризмом у мультикультуралізмі як філософсько-правовій течії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Найбільш поширеною точкою зору є те, що мультикультуралізм означає шанобливе ставлення більшості до меншин, співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох видимих культурних груп, рівний

статус різних культурних традицій, право індивідів на вибір своєї ідентичності. [1]

Виділяють два родових поняття мультикультуралізму:

1) за допомогою терміну «мультикультуралізм» позначають факт культурної неоднорідності соціуму, групи, колективу, культурного явища. В такій ситуації «мультикультуралізм» утверджується як актуальний синонім раніше відомих категорій культурного розмаїття, культурної гетерогенності, співіснування та взаємодії культур, культурної поліфонії і т. п. В даному випадку нічого нового, крім видозмінених словоформи, при такому вживанні термін в собі не укладає, оскільки за змістом це та ж сама багатокультурність, яка була характерним атрибутом більшості країн світу. Тому, термін «мультикультуралізм» старий, як світ, банальний і, з певними застереженнями, універсальний;

2) мультикультуралізм – це філософсько-політична ідейна система, згідно з якою культурна неоднорідність є стрижневим принципом організації соціуму і проекту, що підлягає реалізації. Такий мультикультуралізм дійсно новий, інноваційний і навіть революційний. [2]

Отже, перше значення мультикультуралізму полягає у етнокультурній фрагментації соціуму; по-іншому і більш точно його можна визначити як «багатокультурність». Друге значення мультикультуралізму виражається через ідеологію та політику, які значною мірою спираються на ліберальні концепції «культурного різноманіття», що проповідують етнічні, расові та субкультурні переваги в економічній, політичній та культурній сферах суспільного життя. Їх мета – викорінення дискримінації і досягнення «рівності» різного роду меншин з національною більшістю. [3] Окрім того, на нашу думку, слід говорити і про третє значення мультикультуралізму, що виражається через ідейно-ціннісне навантаження, яке він несе для філософії права. В такій інтерпретації мультикультуралізм повинен визначити своє призначення, світоглядну суть та місце і роль людини у ньому.

Теорія мультикультуралізму ставить перед собою два завдання: перше –

об'єднати правову концепцію справедливості та пріоритет прав людини, на яких будується громадянство в ліберальному суспільстві з колективними правами, тобто правами національних, релігійних та інших меншин, кожна з яких виступає як окрема комуна; друге – як об'єднати концепцію індивіда із соціальною концепцією індивіда, що належить до малої культурної групи. [5, 254]

«Мультикультуралізм проголошує перехід від політики «включення» індивідуальних і групових відмінностей в більш широкі структури до політики «визнання» їх права на існування в якості інших. Як відомо, мультикультуральна свідомість – свідомість діалогічна. Але щоб вступити в діалог з іншим типом свідомості, культура повинна допускати в себе різноманітність різних типів і структур, не відкидаючи їх як «інші». Тому, діалогічна свідомість допускає вхід у національний менталітет щось інонаціональне як цілісну структуру. У процесі взаємодії культур відбувається усвідомлення їх множинності, різноманіття світоглядів і можливості по-різному оцінювати ті ж самі феномени з точки зору різних культур і віросповідань.» [6]

А.В. Гордієнко до переваг мультикультуралізму відносить: збереження культурного плюралізму, визнання та захист різноманітних меншин, відмова від ксенофобії, шовінізму, расових упереджень. [7, 19] Сутність моральної переваги мультикультуралізму зводиться до того, що дана теорія ґрунтується на моральному обов'язку визнання різноманітних уявлень про благо, а це означає що ці уявлення сумісні з будь-якими груповими цінностями. [8, 55-56]

Отже, мультикультуралізм – це теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі безлічі різнорідних культурних груп. Він стверджує повагу до відмінностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності. [9, 20] Яка би суть не вкладалася в поняття мультикультуралізму стає очевидним, що на перший план тут висувається факт множинності, розмаїття, гетерогенності, плюральності, відмінності як основна цінність соціальної реальності. [8, 13]

Слід погодитись з міркуваннями М.В. Глостановою, яка стверджує, що «поняття мультикультуралізму стало сьогодні «гумовим» терміном, що включає величезну кількість найчастіше суперечливих тенденцій і явищ, так що кожен з дослідників, які звертаються до цього феномену, вкладає в нього по суті свій сенс». [10, 8]

Пропонуємо охарактеризувати мультикультуралізм як філософсько-правову течію, якій притаманні наступні ознаки: унормовує співіснування в одному суспільстві кількох культурних груп; підтримує прагнення культурних меншин до повної участі у всіх головних інституціях; утверджує ліберальну рівність між культурними групами та право індивідів на вибір своєї ідентичності; обґрунтовує толерантну поведінку держави щодо інших групових меншин; прагне об'єднати правову концепцію справедливості та пріоритет прав людини з колективними правами; згідно ідей мультикультуралізму право індивіда до культурної приналежності сприяє розвитку його самосвідомості; відстоює діалогічну свідомість, тобто таку свідомість, яка допускає вхід у національний менталітет щось інонаціональне як цілісну структуру; ґрунтується на моральному обов'язку визнання різноманітних уявлень про благо; основним принципом мультикультуралізму є культурна автономія груп, але в тій мірі, в якій це не суперечить загально визнаним цінностям на яких базується дане суспільство.

Отже, мультикультуралізм з філософсько-правової точки зору – це теорія визнання культурної різноманітності, що ґрунтується на ліберальних принципах пріоритету прав людини, визнання різноманітних уявлень про благо та комунітаристських уявлень щодо культурної обумовленості індивіда, автономії груп і діалогічної свідомості.

Таким чином, важко погодитись, що мультикультуралізм – це синтез ідей лібералізму і комунітаризму, який втілює в собі комунітаристські прагнення до об'єднання та ліберальне розуміння особистості і терпимість до іншого, [11, 3] якщо під синтезом розуміти уявне з'єднання сторін, властивостей, зв'язків явища складного й досягнен-

ня цілого в його єдності. [12, 100] Оскільки в мультикультуралізмі не відбувається з'єднання елементів лібералізму та комунітаризму, а лише запозичення окремих ідей одної філософсько-правової течії в другій і утворення хоч і нового поняття, але, яке не може називатися «золотою серединою» між лібералізмом та комунітаризмом, бо не знайдено у даній течії тих точок дотичності, які б свідчили про вихід із конфлікту між бінарними опозиціями.

Про мультикультуралізм можна говорити як про синтез ідей лібералізму та комунітаризму тільки якщо розуміти під лібералізмом лише автономію індивіда, а під комунітаризмом – визнання прав меншин.

Як стверджує А.С. Бандурка предметом полеміки між комунітаристами та лібералами було визнання колективних прав та їх носіїв – різного роду особливих груп, зокрема етнокультурних меншин у національних державах. [4, 123] Однак, дозволимо собі не погодитись, оскільки розгляд бінарних концептів лібералізму та комунітаризму («індивідуалізм/колективізм», «індивідуальне благо/загальне благо», «негативна свобода /позитивна свобода», «права людини/обов'язки людини», «раціональність/ірраціональність», «мораль/право») дозволяє нам стверджувати, що предмет дискусії між цими обома філософсько-правовими течіями значно ширший.

Ще однією причиною неоднозначності мультикультуралізму є його різноманітна типологія, яка тільки підкреслює неможливість простежити його суть. Так, А.С. Бандурка у своєму дисертаційному дослідженні виділив наступні види мультикультуралізму: консервативний, ліберальний, плюралістичний, комерційний, корпоративний, критичний («революційний»), «мультикультуралізм відмінностей» («*difference multiculturalism*») тощо. [4, 134-137]

Багато науковців дотримуються думки, що не може бути повної та остаточної типології мультикультуралізму. Причина цього криється в тому, що теорія мультикультуралізму здебільшого розглядається саме в політичному полі, а отже, мультикультуралізм «покриває» множину відмінних політик управління, різноманітними багатокультур-

ними спільнотами, які можна типологізувати за різними підставами. [4, 139-140]

За висновками Н.М. Мухамеджанової, культура в межах різних груп представляється як чітко окреслена цілісність з жорсткими, непроникними і нерухомими кордонами, не піддається внутрішній трансформації, а індивідуальна самоідентифікація особистості ототожнюється з її груповою приналежністю – приналежністю до певної етнічної спільноти. Як наслідок, мультикультуралізму притаманні наступні характеристики: встановлення надзвичайно жорстких меж культурної ідентичності; визнання необхідності «охороняти» ці кордони, щоб регулювати внутрішній членство і «самобутні» форми життя; ставиться пріоритет збереження культур, на шкоду завданням їх нового прочитання і осмислення; відстоювання необхідності розвитку правового плюралізму, співіснування різних систем юрисдикції, орієнтованих на різні культурні традиції, варіативності інституційного устрою в полікультурних суспільствах. [13, 13-14]

Дослідники мультикультуралізму визначають і негативні його риси. Серед таких можна назвати наступні: політика, спрямована на збереження і підтримку певних культур, породжує нерівне ставлення до громадян; політика культурного визнання сама продукує етнокультурні меншини, що вимагають потім рівноправності, оскільки в деяких ситуаціях вигідніше бути представником меншин (як наслідок, виникає негативне ставлення до іноземців); проведення політики мультикультуралізму деструктивно позначається на західній цивілізації, тому що відмова від єдиної західної ідентичності, захоплення культурного різноманіття послабить західний світ. [14, 64]

Опоненти мультикультуралізму серед його вад називають також: можливу етнізацію соціальних відносин, інституціоналізацію культурних відмінностей, невизнання ліберального принципу пріоритету прав індивіда, ускладнення процесу асиміляції, можливість посилення міжгрупової і міжрасової недовіри, зокрема через запровадження «квотування» при прийомі до вузу, вступі на роботу і т.п. [11, 121]

Аналізуючи критику опонентів лібералізму у літературі наводять наступні радикальні вирази: мультикультуралізм є ідеологією культурного релятивізму; мультикультуралізм – це ідеологія, якою ліві сприяють ісламізації Європи; мультикультуралізм є «привидом комунізму» або формою цивілізаційного самогубства; мультикультуралізм – це завуальована форма расизму тощо. [15, 56]

Як бачимо, у вивченні мультикультуралізму цілком реальними є такі небезпеки: ототожнення мультикультуралізму з: 1) етнокультурною політикою загалом, 2) одним із особливих видів етнокультурної політики, яку назвати власне мультикультуралізмом важко, якщо взагалі можна; 3) одним зі своїх видів. [4, 39] Також є поширена точна зору, що дана теорія руйнує правову єдність країн, рівність всіх громадян перед законом, веде до посилення конфліктів на культурному ґрунті, легітимації маргінальних груп та посилення їх впливу на суспільну свідомість. [13, 16]

Отже, тематика мультикультуралізму є в наш час однією з найбільш обговорюваних, резонансних і по-справжньому актуальних. Одночасно вона стала однією з найбільш аморфних і заплутаних. Неясність починається з питань про зміст цього поняття і про інноваційності позначуваного ним явища. Нерідко можна спостерігати, як слово «мультикультуралізм» використовують до всіляких об'єктів з рисами культурної неоднорідності, – тобто мало не до всього і вся. Причиною цього є те, що такі риси легко виявити практично в будь-якій людській, суспільній реальності минулого і сьогодення, на будь-якому рівні – від індивідуального до глобального. [2]

За твердженнями Т.М. Кулікової, мультикультуралізм постає як проблемна стратегія. На це є декілька причин. Перша – відповідні практики так званої зворотної дискримінації та інституціоналізації відмінностей спровокували до загострення відносин між різними культурними групами, а не до очікуваного мирного співіснування культур. Друга причина пов'язана з неможливістю узгодити концепцію індивідуалізму, яку відстоюють ліберали з груповими відмінностями

ми, що вимагають не тільки шанобливого ставлення до себе, але й можливості відтворитися через природних членів своєї групи. Третя – відповідний дискурс є непослідовним та розколотим, тому що визначення мультикультуралізму є непослідовними та такими, що повністю виключають одне одного. Остання обставина нашою є на те, що складається враження, начебто мультикультурність взагалі є чистим теоретичним конструктом, який не має можливості вийти за межі академічного використання. [8, 4]

Таким чином, однозначно оцінити мультикультуралізм і його наслідки важко. Загалом дана ідеологія відмовляється від культурного універсалізму, інтеграції, і тим більше асиміляції. Натомість усилює свою лінію аргументації шляхом визнання культурного універсалізму, зберігаючи принцип рівності всіх культур і доповнюючи все це принципом культурного плюралізму. Також в своїй найбільш загостреній формі мультикультуралізм заперечує будь-яке загальне, центральне ядро цінностей і вимагає повної рівності для всіх культурних, релігійних, лінгвістичних та інших меншин. Таку точку зору підтримує і А. Етціоні та Ч. Тейлор, який робить акцент на рівності всіх культур. [16, 783]

Для того щоб запобігти плутанині в дискурсі множинності, необхідно провести розмежування в термінології, й використувати поняття «мультикультуралізму» у філософії права для характеристики правових ідеологій та практик, які, мають за мету збереження розмаїття.

Висновок

Проведений аналіз дозволив стверджувати, що не слід використовувати поняття «мультикультуралізму» як третю сторону, яка б знейтралізувала боротьбу між комунітаризмом та лібералізмом і на це є декілька причин:

- по-перше, поняття мультикультуралізму є несталим і неоднозначним;
- по-друге, дана ідеологія часто виступає як синонім культурного плюралізму чи плюрального суспільства;
- по-третє, є можливість отождити мультикультуралізм з якоюсь політичною практикою;

- по-четверте, скільки думок про суть мультикультуралізму, стільки ж і його типологій;

- по-п'яте, мультикультуралізм не можна претендувати називатися ідеологією, яка примирила бінарні опозиції лібералізму та комунітаризму;

- по-шосте, мультикультуралізм можна вважати синтезом лібералізму та комунітаризму, тільки якщо під лібералізмом розуміти автономію індивіда, а під комунітаризмом – визнання прав меншин.

Взаємодію між комунітаризмом та лібералізмом у мультикультуралізмі ми пропонуємо назвати поверхневою або слабкою, оскільки дана філософсько-правова течія виникла не завдяки повному злиттю лібералізму та комунітаризму, а лише врахувавши певні зауваги комунітаризму до лібералізму або ж шляхом злиття лише окремих елементів цих двох філософсько-правових течій. Саме тому, ми не можемо мультикультуралізм назвати тою «золотою серединою», що втілила б у собі новий синтетичний (інтегративний) напрямок між лібералізмом та комунітаризмом.

Література

1. Дрожжина С. В. Теоретичні аспекти мультикультуралізму : [Електронний ресурс] / С. В. Дрожжина // PublishinghouseEducationandSciences.ro. – Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40530.doc.htm.

2. Нарочницкая К.А. Мультикультуралізм как философско-политическая концепция [Електронний ресурс] / К.А. Нарочницкая // Перспективы. – Режим доступу до статті: http://www.perspektivy.info/rus/desk/multikulturalizm_kak_filosofskopoliticheskaja_koncepcija_2013-12-12.htm

3. Акопян К.В. Мультикультуралізм: основные теоретические подходы [Електронний ресурс] / К.В. Акопян // Медина : издательский дом : сайт. – [Б.м.], 2009. – Режим доступу до статті : <http://www.idmedina.ru/books/materials/rmforum/4/akopyan.htm>.

4. Бандурка А.С. Ціннісні засади та операційні принципи мультикультуралізму (аспект філософії культури): дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / А. С. Бандурка ; Харк.

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується мультикультуралізм як філософсько-правова течія, що виникла внаслідок слабкої (поверхневої) взаємодії між лібералізмом та комунітаризмом. Запропоновано визначення мультикультуралізму як філософсько-правової течії та виділено його ознаки.

SUMMARY

This article examines the multiculturalism as a philosophical and legal approach that emerged as interaction between liberalism and communitarianism. The definition of multiculturalism as a philosophical and legal approach was proposed and its features was highlighted.

нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : [б. и.], 2012. – 227 с.

5. Волкова Т.П. Классические философские концепции мультикультурализма и толерантности / Т.П. Волкова // Вестник Мурманского Государственного Технического Университета. – Том 14. – 2011, 2 выпуск. – С. 254-259.

6. Парасюк О. Мультикультуралізм як соціокультурний феномен [Електронний ресурс]/О. Парасюк// Науковий блог НаУ «Острозька Академія». – Режим доступу до статті: <http://naub.oa.edu.ua/2013/multykulturalizm-yak-sotsiokulturnyj-fenomen/>

7. Гордієнко А. В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі / А. В. Гордієнко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія . – 2012. – Т. 178, Вип. 166. – С. 17-20.

8. Кулікова Т.М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект : дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2006. – 177 с.

9. Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе / Н.С. Кирабаев // Диалог цивилизаций: Восток-Запад: Культурная идентичность и глобализация. Доклады и выступления. 5-й международной философский симпозиум. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – С. 13-21.

10. Глостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века / М.В. Глостанова. – М., 2000. – 400 с.

11. Волкова Т.П. Теория мультикультурализма как синтез философских концепций либерализма и коммунитаризма: дис. ... канд. филос. наук / Т.П. Волкова; Мурманский государственный технический университет. – Мурманск, 2006. – 174 с.

12. Штанько В. І. Філософія і методологія науки: навч. посібник / В. І. Штанько. – Х.: ХНУРЕ, 2002. – 300 с.

13. Мухамеджанова Н.М. Принцип мультикультурализма в межкультурной коммуникации / Н.М. Мухамеджанова // Вестник Оренбургского государственного университета . – № 10 – 2010. – С. 13-19.

14. Корогодов И.Г. Политика мультикультурализма как политика интеграции иммигрантов в национальное социальное государство / И.Г. Корогодов // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 2. – С. 62-65.

15. Вовк Д.О. Апологети та критики мультикультуралізму в сучасній західній соціально-політичній теорії / Д.О. Вовк // Вестник СевГТУ. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2012. – Вып. 136: Политология. – С.56-60.

16. Философия: Учебник для вузов / Подбщ. ред. В. В. Миронова. – М.: Норма, 2005. – 928 с.